

Teória mémov.

Úvod

Táto práca predstavuje prehľad základných princípov teórie o mémoch - *mémetiky* takej, ako ju vysvetľuje Susan Blackmoreová vo svojej knihe *Teória mémov (kultúra a jej evolúcia)*.

Považujem za potrebné uviesť, že moje postrehy a názory som si vytvoril po prečítaní prvých piatich kapitol, a že táto kniha bola pre mňa prvým a jediným zdrojom informácií o mémoch resp. mémetike.

Skôr ako pristúpim k definícii slova *mém* a vysvetleniu čo je predmetom mémetiky uvediem niekoľko pojmov, ktoré tu hrajú kľúčovú úlohu. Nazdávam sa, že tak čitateľovi umožním ľahšie sa orientovať vo vzťahoch medzi jednotlivými časťami problému. Tieto pojmy sú: ľudia, kultúra, myšlienkové prúdy, módné trendy, názory, masové javy, svetonázory, ďalej imitácia, evolúcia, genetika, organizmus, atď.

Čo je to mémetika? Je to pokus o vysvetlenie šírenia sa a vývoja myšlienok, názorov, kultúry, módnych trendov, svetonázorov v ľudskej spoločnosti, prostriedkami evolučnej teórie.

Aby bolo zrejmé ako je analógia použitá, je potrebné vedieť čo presne sa pod evolučnou teóriou myslí. Evolúcia v nejakom systéme nastane, ak sú splnené nasledujúce predpoklady. *Variabilita* vlastností jednotlivých prvkov systému, *výber* a *dedičnosť*, teda uchovávanie vybraného, Variabilita vyplýva zo skutočnosti, že reprodukcia neprebíha úplne bezchybne, teda variabilitu možno zameniť práve podmienkou nejakej úrovne chybovosti reprodukcie. Ak daný systém spĺňa uvedené predpoklady, teda variabilitu, výber a dedičnosť musí sa zvyšovať relatívna početnosť tých vlastností prvkov, ktoré pozitívne pomáhajú prežiť v prostredí. Je potrebné pripomenúť, že ide o algoritmický bezmyšlienkovitý mechanizmus, ktorý nemá stanovený konkrétny cieľ. Ak teda existuje *replikátor*, z ktorého len niektoré kópie môžu prežiť, evolúcia musí nastať. Pojem replikátor slúži na označenie práve spomínaného prvku - entity onoho systému, ktorý podlieha evolúcii. Východiskom pre mémetiku je tzv. všeobecný darvinizmus alebo tzv. Campbelovo pravidlo, ktoré hovorí, že nie len biologický systém, ale akýkoľvek systém spĺňajúci kritériá evolúcie, podlieha evolúcii. To znamená, že evolúcia v biologickom zmysle je len špeciálnym prípadom evolúcie.

Mém - základný prvok kultúry

Teraz pristúpim k druhej časti - k pojmu mém - kľúčovému pojmu mémetiky. Význam tohto pojmu nie je taký jednoznačný aby ho bolo možné zdefinovať stručne a bez doplňujúcich vysvetlení, z toho dôvodu bude mať nasledujúci text skôr charakter postupného približovania sa k úplnému obrazu mému ako charakter striktnej definície. Ako sa možno dočítať v knihe Blackmoreovej, mém je akýkoľvek obsah ľudskej mysle, ktorý je možné predávať iným ľuďom tak, že sa tento obsah (názor, správanie, módný

trend, popevok, historku) naučia imitáciou. Mém je základný prvok kultúry, ktorý sa šíri negenetickou cestou - imitáciou. Učenie sa imitáciou je vraj u človeka v porovnaní s akýmikoľvek zvieratami mimoriadne dobre vyvinutý.

Pokúsím sa teraz prísť k vysvetleniu v akom zmysle sa mémetika pokúša použiť analógiu medzi genetikou resp. evolúciou v biologickom svete a svetom mémov. Mémetika sa snaží poukázať na to, že systém mémov (teda množina všetkých možných myšlienok, názorov, prvkov kultúry, ktoré sú potenciálnym obsahom ľudských myslí) spĺňa podmienky, za akých v duchu teórie všeobecného darvinizmu nastáva evolúcia. Mém by teda mal byť samostatný replikátor. Poďme sa na to pozrieť detailne.

Prvý predpoklad - variabilita. Podľa mémetiky je splnená tak, že mémy sú navzájom v celej šírke svojho významu veľmi rozmanité. Existujú rôzne kultúry, rôzne názory, nespočetné množstvo historiek atď.

Druhý predpoklad - výber. V prvom rade je potrebné doplniť, že výber sa uskutočňuje prostredníctvom nejakého vonkajšieho zásahu - v prípade biologickej evolúcie je to životné prostredie. Mémy majú tiež svoje životné prostredie a tým nie je nič iné ako ľudské mysle. Myslím, že tu tiež niet pochybností - ľudia majú tendenciu si ľahšie osvojovať určité typy myšlienok pred inými a tak zvyhodňujú tie mémy, ktoré sú pre nich atraktívne. V takom zmysle funguje mechanizmus výberu, v takom zmysle existuje pre mémy konkurenčné prostredie.

Tretí predpoklad - dedičnosť. Pod dedičnosťou v prípade mémov sa rozumie zachovanie "podstatného" pri šírení sa medzi ľuďmi. Poďme sa pozrieť na to, čo sa pod tým podstatným myslí. Pre túto situáciu užitočným príkladom mému môže byť napríklad nejaký nový atraktívny prvok zostavy pri akrobatckých skokoch na lyžiach. Ak sa športovci snažia imitovať majstra - svoj vzor, určite to nebudú robiť tak, že urobia presnú analýzu kinematiky pohybu spomínaného prvku a budú sa snažiť do najmenšieho detailu kopírovať trajektóriu, uhly aj s presným časovým rozvrhom. Jednoduchšie je zapamätať si zostavu schematicky, napríklad: dvojité salto, obrat doprava, obrat doľava, doskok. Kopírovanie prvým spôsobom sa nazýva kopírovanie produktu, druhý spôsob je kopírovanie návodu. Kopírovanie produktu nepredpokladá nijakú doplnkovú informáciu - celú si ju nesie so sebou (presné polohy, uhly v konkrétnych časoch). Pri kopírovaní návodu sa predpokladá znalosť toho, čo body návodu znamenajú (čo to znamená salto, obrat...). Ukazuje sa, že vo svete mémov sa uplatňuje kopírovanie návodom, pretože ak sa niečo kopíruje produktom, nastáva prenos veľkého množstva informácie a s tým spojená veľká chybovosť prenosu a teda rýchla degenerácia - to čo z pôvodného vznikne niekoľkými prenosmi, sa na pôvodné takmer nepodobá. Chybovosť pri kopírovaní je žiadúca, ale len v obmedzenej miere, tak aby sa zachovala variabilita a aby sa mohol uplatniť výber a to práve platí pri kopírovaní návodom.

Pojmy návod a produkt majú svoj ekvivalent v genetike. Nie je to nič iné ako genotyp (návod) - to čo sa dedí a fenotyp (produkt) - to ako sa genotyp prejaví pod vplyvom prostredia na svojom nositeľovi.

Sebecký mém

Ďalším pojmom, ktorý sa môže v analógii uplatniť je pojem sebeckého génu. Ide o nasledujúci princíp: Gény sú sebecké. Nejde im o blaho druhu ani organizmu, ktorého sú súčasťou. Ide im len o vlastné kopírovanie. To, že sú súčasťou väčších génových

komplexov (chromozómov, organizmov) len znamená, že im to poskytuje výhodu - lepšiu šancu kopírovať sa. Slovné spojenia "ide im o", je potrebné chápať ako metafory, v skutočnosti ide o bezmyšlienkovitý proces.

V takomto význame sú sebecké aj mémy. Nejde im o blaho svojho nositeľa. Nejde im o nič, nemajú cieľ. Ak je to možné, kopírujú sa - putujú z mysle do mysle a získavajú si ľudí. Výsledkom selekcie je aj to, že sa spájajú do väčších celkov - memplexov, napr. svetonáborov, kultúr, architektonických štýlov, ktoré sa ako celky majú šancu presadiť oveľa ľahšie ako keby ich časti mali vystupovať samostatne.

Mémy sú teda návody pre rôzne typy správania sa, uchovávajú sa v ľudských myšliach a predávajú sa imitáciou, kým gény sú návody na výrobu proteínov, skladujú sa v bunkách živých tel a pri rozmnožovaní sa predávajú ďalším generáciám.

Záver

Tu končí popisný charakter mojej práce. Dovolím si zaradiť niektoré svoje viac či menej intuitívne postrehy. Autorka tvrdí, že si uvedomuje, že ak nejaká vedecká teória má obstať, musí byť nevyhnutným a najjednoduchším vysvetlením javu a musí priniesť testovateľné predpovede. Poukážem na niektoré myšlienky, o ktorých si myslím že mali slúžiť práve tomuto účelu ale nedokázal som ich prijať kôli logickej chybe, ktorú v sebe obsahujú. Pritom nevyklúčujem, že sa tak stalo buď kvôli zlému výkladu alebo mojej nepozornosti.

Autorka v istej časti knihy (české vydanie str. 54, tretí odstavce) poukazuje na skutočnosť, že niektorí jej kolegovia, zaoberajúci sa príbuznými disciplínami, nedokážu mémom priznať ich úplnú nezávislosť od génov a zaujíma k tomu kritický postoj. S úplnou nezávislosťou rozhodne nesúhlasím a to v nasledujúcom zmysle:

Ak sa v procese evolúcie (biologickej, človeka) ukázalo, že je výhodné (pre gény) uprednostňovať niektoré možné predmety našej pozornosti (mémy) pred inými, znamená to, že máme k dispozícii (sme evolúciou nadobudli) nejaké kritérium, ktoré pri upriamovaní pozornosti používame. Toto kritérium zrejme nie je úplne dokonalé a konzistentné s evolučnou príčinou, ktorá ho vytvorila. A tak ho spĺňajú nie len naozaj užitočné vonkajšie vplyvy (možné predmety našej pozornosti, mémy), ale všetky, ktoré sa ako užitočné dokážu "tváriť" - teda spĺňať toto kritérium. Aby mohol mém túto situáciu využiť a byť sebeckým (šíriť sa bez ohľadu na gény), je zrejme, že musí štrbiny tohto kritéria využívať oveľa rýchlejšie, ako je selekcia génov (ktoré to kritérium určujú) schopná ho korigovať a chrániť tak gény pred vplyvom "zlých mémov". Mémy teda môžu byť do istej miery nezávislé a zachovať si svoju schopnosť kopírovať sa bez ohľadu na to či sú pre gény prospešné alebo škodlivé. Avšak prostredie, ktoré určuje evolučný výber mémov - ľudská myseľ je predsa len výsledkom gébovej evolúcie. V takomto obmedzenom zmysle chápem mémy ako nezávislé na génoch. Ak sa chcú kopírovať, musia spĺňať naše kritériá výberu - hoci aj nedokonalé, čo im umožňuje byť sebeckými.

Príklad sebeckého mému - morálne pochybná reklama. Teda taká, ktorá zneužíva tendenciu ľudskej pozornosti upierať sa napríklad na kontrastné farebné obrazy, sexuálne znaky, symboly úspechu, bohatstva, či dojímavé obrazy s malými deťmi a pritom sleduje vlastný cieľ, vnútiť svoj, často nepotrebný výrobok, nesúvisiaci s obrazom, ktorý ho propaguje. Kým by sa sklon všímať si dané obrazy samočinne -

selekciou génov upravil, tak aby vylúčil škodlivú reklamu, iste by tu boli iné, účinnejšie formy reklamy. Teda reklama ako mém môže byť sebecká, ale jej forma je obmedzená našou vnímavosťou, teda od nás nie je úplne nezávislá.

Spomedzi ďalších, mnou nie celkom pochopených myšlienok, spomeniem ešte jednu. Autorka sa snaží poukázať na možnosť vysvetlenia rôznych faktov (prečo nedokážeme prestať myslieť, prečo máme veľký mozog a i.) prostriedkami mémetiky. Neraz som však mal pocit, že argumentácia je povedzme trochu nedokonalá. Príklad - prečo máme veľký mozog? Podľa mňa, to či sa u daného druhu vyvinie veľký mozog, závisí od toho, či jeho génom táto vlastnosť zvýši šancu na reprodukciu. Zdá sa, že autorka má rovnaký názor, ale prekvapujúco tvrdí: Veľké mozgy sú nevýhodné, lebo vyžadujú viac energie ako malé. Na otázku prečo sa potom vyvinuli pohotovo odpovedá: lebo sú výhodné pre mémy. Veľký mozog má však podľa mňa okrem evolučne nevýhodného parametra "veľká spotreba" aj iný -evolučne výhodný parameter "schopnosť myslieť, plánovať, predvídať atď.". Prečo sa autorka najskôr nepokúsila porovnať vplyv týchto dvoch parametrov a vysvetliť výskyt veľkého mozgu väčším vplyvom druhého z nich, je pre mňa záhadou. Okrem toho som nenašiel ani vysvetlenie, akým mechanizmom by veľký mozog mohol vzniknúť kvôli svojej výhodnosti pre mémy.

Toľko moja interpretácia, názory a postrehy, ktoré je nehodno si osvojovať skôr ako sa prípadný čitateľ oboznámi s originálom, prípadne aj inými zdrojmi. Myslím, že pohľad ktorý poskytuje mémetika, je prinajmenšom pozoruhodný. Celkom na záver: Nie je aj mémetika mém?

Literatúra: Blackmoreová Susan: Teorie memú, Praha, Portál (1999).